

Каневська О.Б.

*кандидат педагогічних наук, доцент
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ СКОРОМОВОК

У статті в порівняльному аспекті проаналізовані українські і російські скоромовки, схарактеризовані їх тематичні та художньо-образні особливості. Установлено, що в народних скоромовках інтегрувалась, закріплювалась й акумулювалась вироблена певним народом традиційна інформація: етнічна самосвідомість, історична пам'ять, побут і звичаї, символізація явищ матеріальної культури та інше. Поетична цінність і педагогічна значущість скоромовок полягає не у смислового навантаженні (хоча в них в ігровій, веселій формі відбиваються матеріальна культура та ціннісна система народу, описуються природні явища тощо), а в такому підборі та розстановці слів, вимова яких вимагає від мовця певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що підвищує його культуру мовлення.

Ключові слова: *усна народна творчість, художньо-образна структура, жанр, скоромовки.*

В статье в сравнительном аспекте проанализированы украинские и русские скороговорки, охарактеризованы их тематические и художественно-образные особенности. Установлено, что в народных скороговорках интегрирована, закреплена и аккумулирована собранная определенным народом традиционная информация: этническое самосознание, историческая память, быт и обычаи, символизация явлений материальной культуры и т.д. Поэтическая ценность и педагогическая значимость скороговорок состоит не в смысловой нагрузке (хотя в них в игровой, веселой форме отражаются материальная культура и ценностная система народа, описываются природные явления и пр.), а в такой подборке и расстановке слов, произношение

которых требует от говорящего определенных усилий и помогает выработке дикции, правильной артикуляции, что повышает его культуру речи.

Ключевые слова: устное народное творчество, художественно-образная структура, жанр, скороговорки.

The Ukrainian and Russian tongue twisters are analyzed in the article in the comparative aspect. The article defines their thematic and artistic form features. It is determined that traditional information gathered by a certain nation is integrated, bound and accumulated in the national tongue twisters: ethnic self-consciousness, historical memory, way of life and customs, symbolization of occurrences of material culture etc. Poetic value and pedagogical meaningfulness of tongue twisters do not lay in the sense load (although they reflect the material culture and value system of the nation, describe the natural phenomena etc. in a playful, fun manner). They lay in the choice and arrangement of words, pronunciation of which require a certain effort from the speaker and helps developing diction and proper articulation, increasing the standard of speech as a result.

Key words: folklore, artistic form structure, genre, tongue twisters.

Усе, що людина бачить перед собою, що потрапляє в людську свідомість, набуває форми слова. Мова як система знаків фіксує знання про світ, що оточує людину. Одним із фольклорних жанрів, якому притаманне вміння володіти мовою є скоромовка. Це весела та віртуозна гра у швидке повторення жартівливих віршів і фраз, які складно вимовляти без належної практики. Краса скоромовки полягає у тому, що з першого разу її взагалі важко промовити, адже за правилами гри скоромовку не читають, а повторюють зі слуху, що значно важче. Сутність гри – не тільки в тому, щоб дібрати важкі для вимови звукосполучення (повторення яких має лінгводидактичні значення – саме за їх допомогою з давнини навчали дітей правильно вимовляти звуки), а й у плутанині, у постійній перестановці звуків: той, хто прагне швиденько зможе розповісти скоромовку, часто потрапляє у смішне становище, «спотикаючись» чи перекручуючи слова.

Проте скоромовка – один із жанрів усної народної творчості, який на сьогодні недостатньо вивчений як у російській, так і в українській фольклористиці. Проблема полягає в тому, що скоромовку скоріше всього вивчають педагоги та логопеди.

Припускають, що перші скоромовки з'явилися ще в давній Русі, в них замальовувався побут, вірування, засоби пересування, тваринний світ та інше. Але першим, хто зафіксував російськомовні скоромовки, був В.І. Даль, у його книзі «Пословицы русского народа» (1862) знаходимо 49 текстів. Вивченню україномовних скоромовок сприяв В.М. Верховинець, який розглядав твори цього жанру як один із засобів формування національної культури молодого покоління.

У науковій літературі та дослідженнях із фольклористики термін «скормовка» визначається як *«невеликі за розміром твори (прозові або віршові) гумористичного спрямування, один із специфічних засобів старої народної педагогіки, який з успіхом використовується сьогодні в дошкільних закладах і початковій школі з метою домогтися правильної вимови важких для звуків, уникнути шепелявості і сюсюкання, змішування окремих звуків»* [Кіліченко 1979 : 42]. Подібні до звучання слова, алітерації й асонанси, що зустрічаються у скоромовках, сприяють розвитку в дітей відчуття краси звуків і мови загалом. В цьому їх естетична цінність.

За зразками народних скоромовок письменники творять власні, наприклад, Грицько Бойко, який називав їх «скормовки-спотиканки» («Ворона-каркарона», «Явдошка й волошки», «Клює курка крупу» тощо), В. Химик, Г. Храпач та інші.

Актуальність теми даної статті полягає в науковій цікавості сучасного літературознавства, фольклористики та лінгвістики до проявів національного менталітету в скоромовках, відображенню в них фрагментів національного колориту.

Мета статті – порівняти тематику та художньо-образну структуру українських і російських скоромовок.

Безумовно, культура кожної нації складається тисячоліттями, включає в себе витoki прообразів етнічної міфології та сучасне світосприйняття навколишнього середовища, зумовлює стереотипи поведінки, оцінки певних подій та осіб, які відбиваються насамперед у мові, в мовній картині світу нації. У скоромовках, як і в будь-якому творі усної народної творчості, відображається культура певного народу, його світосприйняття, його ментальність.

Мета скоромовок – забавляючи і розвиваючи дітей своїм потішним змістом, а часто і відсутністю будь-якого змісту, фонетичною грою, перебороти значні фонетичні труднощі, які часто виникають у малят, коли вони осягають закони рідної мови, починають відчувати її красу.

Скоромовки мають своєрідну будову: в них чергуються певні звуки (голосні або приголосні), які ускладнюють швидку вимову слів. Наприклад:

Російська: Петр Петрович, по имени Перепелович

пошел погулять,

Поймал перепелку, пошел продавать.

Пронес по рынку, просил полтинку,

Подали ятак, он продал и так! [Русские народные

скороговорки].

Російська: Поле-то не полото, поле-то не полито,

Просит полюшко попить –

Нужно полюшко полить [Русские народные

скороговорки].

Українська: Пилип посіяв просо,

Просо поспіло,

Пташки прилетіли,

Просо поїли,

Пилип плаче [Українські народні скоромовки].

Ці скоромовки побудовані на вимові губного приголосного звуку [п]. Але вони не лише слугують формуванню навичок правильної вимови, але й розповідають дітям про землеробську працю, що споконвічно була важливою і для росіян, і для українців. Об'єднує ці російські й українські

скоромовки образи поля та пташок. Аналіз змісту цих творів також свідчить про давність їх походження: зауважимо на наявність в них таких слів, як *просо* (давня зернова культура в українців), *полтина*, *п'ятак* (назви грошей у росіян).

Фольклористи підкреслюють, що принципи скоромовки – це глибинні поетичні закони [Мельников 1987]. Такі властиві поезії звукові механізми, як асонанс, консонанс, дисонанс, алітерація – мають безпосередній зв'язок із народною скоромовкою. Порівняємо, наприклад, скоромовки на вимову язикового приголосного [ш]:

Російська: *Шли сорок мышей,
Несли сорок грошей,
Две мыши поплоше,
несли по два гроша* [Русские народные скороговорки].

Українська: *Миші в шафі шаруділи
Шість шарфів шерстяних з шіли* [Українські народні скоромовки].

Скоромовки – це унікальний винахід народної логопедії, адже їх мета – формування чистого й правильного мовлення, закріплення артикуляції важких звуків та розвиток мовленнєвого апарату. Народна педагогіка потурбувалась й проте, щоб на кожний звук, який опановує дитина, у нагоді стала й відповідна скоромовка. Наприклад, скоромовки сприяють виробленню навички правильно вимовляти російський проривний приголосний [г]: До города дорога в гору, от города с горы; Чем не пара гусь да гагара?; Гусь Гога и гусь Гага друг без друга ни шага; На иве галка, на берегу галька [Русские народные скороговорки]; або українську зімкнено-щілинну африкату [ч]: Черепаха чаплю вечором / Пригощала чаєм з печивом [Українські народні скоромовки].

У народній логопедії можна знайти скоромовки з незвичайним поєднанням голосних звуків:

Українська: *Улас у нас, Опанас у вас.
Якось Яків.*

Кричав Архип, Архип охрип.

Не треба Архипу кричати до хрипу [Українські народні скороговорки].

Російська: Архип осип, Осип охрип [Русские народные скороговорки].

Швидкий темп вимови важких слів у незвичному їх поєднанні призводить до перекручення слів, спотворення тексту, що викликає сміх у дітей:

Російська: *Три корабля лавировали,*

Да не вылавировали [Русские народные скороговорки].

Російська: *Ехал грека через реку,*

Видит грека в реке рак,

Сунул грека руку в реку,

Рак за руку грека цап [Русские народные скороговорки].

Українська: *Ходить перепел між полукілками*

зі своїми перепеленятками [Українські народні скороговорки].

Українська: *Пироги перепечені*

Перцем переперчені [Українські народні скороговорки].

Схожа за змістом скороговорка є у поляків: *Nie pierz Pietrze wierza pierzem, bo przepierzysz wierza pierzem* (*Не перчи, Петр, кабана перцем, а то переперчишь кабана перцем*).

Отже, скороговорки – це жартівливі вислови, побудовані на навмисно утрудненій вимові римованого чи ритмізованого тексту, скомпонованого з важких звуків та звукосполучень, які вимовляються в швидкому темпі:

Українська: *Шило шубку Шурі шило,*

Шовком, шерстю, шви обшило.

Вийшла шубка прехороша

Нашій Шурі на порошу [Українські народні скороговорки].

Російська: *Жили были три цыпленка: (є варіант – японца)*

Як, Як Цыдрак, Як Цыдрак Цыдрони.

Жили были три цып-цыпки: (варіант – японки)

*Цыпа, Цыпа Дрыпа, Цыпа Дрыпа Лямпомпони.
Вот женился
Як на Цыпе, Як Цыдрак на Цыпе Дрыпе, Як Цыдрак
Цыдрони на Цыпе Дрыпе Лямпомпони.
Родилось у них по сыну:
У Яка с Цытой: Шах.
У Як Цыдрак с Цыпой Дрыпой: Шах Шарах.
У Як Цыдрак Цыдрони с Цыпой Дрыпой Лямпомпони:
Шах Шарах Шарон [4].*

Невеликі за розміром скоромовки можуть складатися з одного речення, наприклад:

Українська: *Бобер на березі з бобреньятами бублики пік* [Українські народні скоромовки].

Російська: *Варвара караулила цыплят, а ворона воровала* [Русские народные скороговорки].

Або цілого віршика:

Українська: *Варка варила вареника,*

Василь взяв вареника.

Варка Василя варехою.

Василь Варку вареником [Українські народні скоромовки].

Російська: *Сшит колпак, вязан колпак,*

да не по-колпаковски,

Вылит колокол, кован колокол,

да не по-колоколовски,

Надо колпак переколпаковать,

да перевыколпаковать.

Надо колокол переколоковать,

да перевыколоковать [Русские народные скороговорки].

Деякі скоромовки побудовані ланцюжком у вигляді діалогу чи прямої мови:

Російська: *Нашей Маше дали манную кашу.*

Маше каша надоела,

Маша кашу не доела,

Маша, кашу доедай,

Маме не надоедай!

У Маши мошка в каше,

Что делать нашей Маше?

Сложила кашу в плошку,

И накормила кошку [Русские народные скороговорки].

Українська: *Мавпенятко мовить: «Мамо,*

Масла, моркви, маку мало.

Миска, мамочко, мілка,

Мало містить молока» [Українські народні скоромовки].

Значимо, що в цих скоромовках на вимову губного приголосного [м], об'єднаних темою годування дитини, є два образи – дівчинка Маша (рос.) та мавпенятко (укр.), а також різні продукти харчування (манна каша – молоко). Думається, що українська скоромовка через образ мавпеняти більш пізнього походження (десь середина ХХ ст.) і може мати літературну основу. Отже, у скоромовках відображаються різні боки життя людини в їх історичній мінливості.

У скоромовках втілюються виразні засоби живого мовлення з його невимушеністю, віддаленістю від суворих стандартів нормованої мови, з одного боку, але, з другого, наявні традиційні смислові та мовні ритми, постійні сюжетні лейтмотиви, епітети та формувальні висловлювання, стереотипні звороти та сполучення.

У скоромовках знаходимо слова різних тематичних груп, але передусім, пов'язаних із землеробством (*мак, просо, жито, морква, рожь* тощо), сільським побутом (*печь, мука, поле, борона* тощо), наприклад:

Українська: *Якось Яків сів мак*

Так-сяк, абияк.

Визрів ярий Яків мак,

Та щось коле, як їжак [Українські народні скоромовки].

Російська: *Евсей, Евсей, муку просей,*

А просеешь муку –

Испеки в печи калачи

Да мечи на стол горячи [Русские народные скоромовки].

Також у скоромовках знаходимо вказівки на житло, предмети побуту, робочий інвентар, їжу, професію тощо:

Російська: *Борона боронила неборонованное поле.*

Возьми у белобородого мужика,

Полкринки кислого молока.

Соломы воз возница вез.

Дед Додон в дуду дупел,

Димку дед дудой задел.

Купили Валерику и Вареньке варежки и валенки [Русские народные скоромовки].

Українська: *Водовоз віз воду з водопроводу.*

Дрова рубали два дроворуби.

Босий хлопець сіно косить,

Роса росить ноги босі.

Семен сіно віз – не довіз:

Лишив сани – узяв віз [Українські народні скоромовки].

(Порівняємо з білоруськими: **Вадавоз вѣз ваду ад вадаправода**. Твая маці і мая маці **пяклі булкі** ў адной хаце).

В образній структурі багатьох скоромовок зустрічаються тварини: дикі звірі (*ежик, волк, ведмідь, бобер*), свійські тварини (*баран, щенок, кошка, коза, бичок*), птахи (*гусь, цыплята, гагара, горобець, перепілка*,

сорока, ворона), екзотичні тварини та птахи (мавна, попугай, черепашки), комахи (жук, мошка, джмелик, бджілка) та інші. Наприклад:

Російська: *Говорил попугай попугаю:*

*«Попугай, **попугай**, я тебя, попугаю!»*

*Отвечает ему **попугай**:*

*«Попугай, **попугай**, попугай!»*

На горе гогочут гуси.

Под горой огонь горит [Русские народные скороговорки].

Українська: *Ведмедику-ледацю,*

Вліз на пасіку нащо?

Буду джмеликом дзижчати,

Буду меду куштувати.

Над квіткою гуде бджілка,

Сидить в житі перепілка,

На черешні горобець,

А хто зловить – молодець!

Хитру сороку

Спіймати морока,

*А на сорок **сорок***

Сорок морок [Українські народні скоромовки].

У багатьох скоромовках наявні елементи лічби, таким чином утворюється своєрідне поєднання з лічилками (використання чисел від одного до десяти свідчить про те, що дітки таким чином вчилися рахувати):

Російська: *Два щенка щека к щеке щиплют щётку в уголке.*

*Шли **три** пекаря,*

***Три** Прокопия пекаря, **три** Прокопьевича.*

Говорили про пекаря,

Про Прокопия пекаря, про Прокопьевича.

*Опять **пять** ребят нашли у пенька **пять** опят.*

*У **четырёх** черепашек **четыре** черепашонка.*

Четыре черненьких чумазеньких чертенка

Чертили черными чернилами чертеж.

Черезвычайно чисто! [Русские народные скороговорки].

(Варіант: В четверг **четвертого** числа, **четыре** четверти числа, **четыре** черненьких чумазеньких чертенка чертили чёрными чернилами **четыре** чертежа, чрезвычайно чисто [Русские народные скороговорки]).

Українська: *Їхав Прокіп мимо кіп.*

*Лічив снопи по **три** копи:*

***Одна** копа коваком,*

***Друга** копа коваком,*

***Третя** копа коваком* [Українські народні скоромовки].

Проведене нами дослідження свідчить про наявність у російському й в українському фольклорі однакових за змістом скоромовок (у таких випадках можна припустити елементи калькування або близькість звичаїв і побуту близьких народів). Порівняємо, наприклад, такі скоромовки:

Російська: *Бык тупогуб,*

тупогубенький бычок,

у быка бела губа была тупа [Русские народные скороговорки].

Українська: *Був бик тупогуб,*

Тупогубенький бичок

У бика була тупа губа [Українські народні скоромовки].

Російська: *Пришёл Прокоп – кипит укроп.*

Ушёл Прокоп – кипит укроп.

Как при Прокопе кипит укроп,

Так и без Прокопа кипит укроп [Русские народные скороговорки].

Українська: *Ішов Прокіп, кипів окріп,*

прийшов Прокіп – кипить окріп,

*як при Прокопі, так і при Прокопі і при Прокопенятах
кипить окріп* [Українські народні скоромовки].

Отже, основою більшості скоромовок є побутова, розмовна лексика та слова з національним колоритом, які, складаючись у мовну картину світу народу, яскраво виражають етнічну самосвідомість українців і росіян, відіграють важливу роль в їхньому духовному житті.

Вивчаючи зміст народних скоромовок, помічаємо що в них інтегрувалась, закріплювалась й акумулювалась вироблена народом традиційна інформація: етнічна самосвідомість, історична пам'ять, побут і звичаї, символізація явищ матеріальної культура та інше. Через скоромовки від покоління до покоління передаються світоглядні уявлення, морально-етичні й естетичні погляди українців та росіян. У художніх образах створених у скоромовках розкриваються риси національного характеру людини.

Таким чином, аналіз українських та російських скоромовок показав, що важливим для них є не стільки їх зміст, який органічно пов'язаний з навколишнім світом людини, скільки їх поетична форма. Тобто поетична цінність і виховна значущість скоромовок полягає не у смислового навантаженні (хоча в них в ігровій, веселій формі відбивається матеріальна культура та ціннісна система народу, природні явища тощо), а в такому підборі та розстановці слів, вимова яких вимагає від мовця певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що підвищує його культуру мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

Кіліченко 1979 – Кіліченко Л. М. Українська дитяча література / Л. М. Кіліченко П. Я. Лещенко, І. М. Проценко. – К. : Вища школа, 1979. – 333 с.

Мельников 1987 – Мельников М. Н. Русский советский фольклор: [учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2101 «Русский язык и литература»] / М. Н. Мельников. – М. : Просвещение, 1987. – 240 с.

Русские народное поэтическое творчество 1987 – Русское народное поэтическое творчество. Хрестоматия: [учеб. пособие для студентов нац. отд-ний пед. ин-тов] / Сост. Ю. Г. Круглов. – [2-е изд.дораб.]. – Л. : Просвещение, Ленинград. отд-ние, 1987. – 655 с.

Русские народные скороговорки – Русские народные скороговорки
[Електронний ресурс]. – Режим доступу: uti-puti.com.ua

Українські народні скоромовки – Українські народні скоромовки
[Електронний ресурс]. – Режим доступу: uti-puti.com.